

ԵՐՎԱՆԴՈՒՆՅԱՅ ԴԱՐԱՇՐՁԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՎԵՐՁԻՆ ԶՐՄԱՊԵՏԸ

Արմավիրի հունարեն արձանագրությունից պարզվում է, որ մ.թ.ա. Սեդրի վերջին Արմավիր սրբավայր-քաղաքի գլխավոր քուրմը գլխավորել է նաև արմավիրցիների քաղաքային համայնքը: Իսկ դա, ըստ Գ.Մարգարյանի, խոսում է այն մասին, որ Արմավիրում գոյություն է ունեցել այնպիսի քաղաքային-տաճարային համայնք, ինչպիսիք կային նաև Փոքր Ասիայում, Բաբելոնում և Պաղեստինում:<sup>1</sup> Երբ նկատի ենք առնում, որ Արմավիրի գլխավոր քուրմը նաև Հայոց քրմապետն էր, ապա հասկանալի է դառնում այն կարևոր դերը, որ նա ունեցել է երկրի կյանքում, որովհետև հայոց քրմապետը ուներ նաև գլխավոր դատավորի, զորավարական, հավանաբար, նաև արտաքին հարաբերությունները կարգավորող գործառնություններ:<sup>2</sup> Բայց նա ոչ միայն այդ բնագավառների, այլև երկրի տնտեսության կարևոր դեմքերից մեկն էր, որովհետև նրա ենթակայության տակ էին երկրի բազմաթիվ տաճարները և տաճարային տնտեսությունները, իսկ դրանք ունեին հողային ընդարձակ տիրույթներ և դրանցում աշխատող բազմահազար ծառաներ:<sup>3</sup>

Եթե Հայոց քրմապետի իշխանությունը զաղափարախոսության բնագավառից բացի երկրում ուներ նաև իր իրավական, ռազմական և տնտեսական ամուր հենարանները, ապա հասկանալի է, թե ինչքան մեծ էր լինելու նրա կշիռը երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Մ.թ.ա. III դարի վերջին տասնամյակներին և II դարի առաջին տասնամյակին Հայոց քրմապետը արքաեղբայր Երվազն էր:<sup>4</sup> Ըստ Մովսես Խորենացու, Երվազն Վերջին թագավորը (մ.թ.ա. 222-201թթ.), երկրի նոր մայրաքաղաք Երվանդաշատի շինությունն ավարտելով, «նրանից հյուսիս, մոտ քառասուն ասպարեզ հեռու, Ախուրյան գետի վրա, շինեց մի փոքր քաղաք նման իր քաղաքին և կոչեց Բագարան, այսինքն թե բազմներն այնտեղ են սարքավորված, և այնտեղ փոխադրեց Արմավիրում եղած բոլոր կոտորերը: Շինեց նաև մեծյաններ և իր Երվազ եղբորը քրմապետ նշանակեց»:<sup>5</sup>

Երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում Երվազ քրմապետի մեծ դեր ունենալու հետ ուղղակի կապի մեջ էր նրա կրած «թագավոր» տիտղոսը՝ հունարեն βασιλεύς: Իր Միթրաս (Միհր) գահանվամբ և *բասիլևս* տիտղոսով է նա ներկայանում Արմավիրի թիվ 4 արձանագրության մեջ: Այս արձանագրությունն ուսումնասիրած Ա.Ի. Բոլտունովան կարծում էր, որ այնտեղ հիշատակված Միթրասը Արտաշես 1-ինն է, իսկ նրա նամակի հասցեատեր Էրրոնտեսը ինչ-որ տեղական թագավոր:<sup>6</sup> Ա. Բոկչյանինը ավելի առաջ է գնում և տեղական այդ թագավորին դարձնում է Կողքիսի (Կոլխիդա) թագավոր:<sup>7</sup> Հ.Մանանդյանը ցույց տվեց, որ թագավոր Միթրասն Արմավիրում նստած քրմապետ Երվազն էր, իսկ Էրրոնտեսը՝ Հայոց թագավոր Երվանդը:<sup>8</sup> Երվազ քրմապետը նստում էր Արմավիրում, որովհետև «Երվանդյանների թագավորության կրոնական կենտրոն մնում էր դարձյալ Արմավիրը»:<sup>9</sup> Հայոց քրմապետի Միթրաս գահանունը ցույց է տալիս, որ քրմապետը թագավորի նման նաև աստվածացվում էր և նույնացվում այս

<sup>1</sup> Г. С а р к и с я н, Тигранакерт. Из истории древнеармянских городских общин, М., 1960, стр. 41.

<sup>2</sup> Մ. Կրկյաշյան, Հին Հայաստանի և Փոքր Ասիայի քաղաքների պատմության դրվագներ, Եր., 1970, էջ 154-155, 158:

<sup>3</sup> Նույն տեղում, էջ 139-140:

<sup>4</sup> Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Աշխարհարար թարգմ. և մեկնաբանությունները Ստ. Մալխասյանի, Եր., 1981, Բ, խ, Բ, խր:

<sup>5</sup> Նույն տեղում, Բ, խ:

<sup>6</sup> А. Б о л т у н о в а, Греческие надписи Армавира, Арմֆանի «Տեղեկագիր», 1942, թիվ 1-2, էջ 50-51:

<sup>7</sup> А. Б о к ч я н и н, Парфия и Рим, М., 1960, стр. 224.

<sup>8</sup> Հ. Մանանդյան, Արմավիրի հունարեն արձանագրությունները նոր լուսաբանությամբ, Եր., 1946, էջ 18-19, 29:

<sup>9</sup> Նույն տեղում, էջ 15:

կամ այն, իսկ Երվազի դեպքում՝ Միթրա/Միիր աստծու հետ:<sup>10</sup> Ս.Կրկյաշարյանը համաձայն լինելով Հ.Մանանդյանի հետ, զուգահեռ է անցկացնում Երվազի քրմապետական և Տրդատ քաղաքի արքայական գահանունների միջև: Նա գրում է. «Արմավիրի արձանագրության մեջ քրմապետ-քաղաքը կոչվում է ΜΙΘΡΑΣ, այն է արևի աստվածության անունով, իսկ Գառնիի արձանագրության մեջ Տրդատ քաղաքը, որը... միաժամանակ քուրմ էր, իրեն անվանում է ΗΛΙΟΣ ΤΙΡΙΑΘΗΣ: Մնում է ենթադրել, որ ΗΛΙΟΣ (հուն. «Արև»-Լ.Պ.) դա նրա տիտղոսն է կամ հավելյալ անունը իբրև քրմի, իսկ ΤΙΡΙΑΘΗΣ նրա անձնական քաղաքական անունը»:<sup>11</sup> Ուրեմն, Երվազ քրմապետը իր *Երուսազ* անունը կրում էր որպես Երվանդունի արքայատոհմի ներկայացուցիչ, որպես անձնական անուն, իսկ որպես Հայոց քրմապետ և կրոնական կենտրոն Արմավիրի քաղաքային համայնքի ղեկավար նա հայտնի էր Միթրաս գահանվամբ:

Երվանդ քաղաքի և Երվազ քրմապետի փոխհարաբերությունների ջերմ լինելու մասին է վկայում ինչպես քրմապետական նոր նստավայր Բագարանի կառուցման գործում քաղաքի խաղացած առաջնային դերը, այնպես էլ հետևյալ փաստը: Երվանդ-Արտաշես առնակատման առաջին փուլը ավարտվել էր քաղաքի օգտին՝ գահի հավակնորդ Արտաշեսի Մեծ Հայքից վտարումով:<sup>12</sup> Վերջինս ապաստան էր գտել սելևկյան արքունիքում: Թագավոր եղբոր հաջողությունից ոգևորված Երվազ-Միթրասը հիշյալ արձանագրությունն էր գրել տվել, որտեղ բարիքներ էր մաղթում Երվանդ-Էրբունես քաղաքին: Այդ արձանագրությունը Ա. Բոլտունովան համարում է հելլենիստական նամակի սովորական ձև:<sup>13</sup> շատ նման հելլենիստական Արևելքում հայտնաբերվածներին:<sup>14</sup>

Նորակառույց Բագարանը, բնականաբար, Հայոց քրմապետի համար չէր կարող փոխարինել մայրաքաղաք-սրբավայր Արմավիրին, որի քաղաքացիական-տաճարային համայնքի գլուխ նա ինքն էր կանգնած: Բագարանը կարող էր նրան միայն ամառանոց-նստավայր ծառայել, քանի որ Արարատյան դաշտի ամառային տապը երբեմն դառնում էր անտանելի: Բագարանից հյուսիս՝ Շիրակում, Ախուրյան-Կարսաչայի և Ախուրյան-Արփաչայի գետախառնի շրջանում գտնվում էր Երազավորս բնակավայրը: Նրա անունն ուղղակի կապի մեջ է Երվազ քրմապետի անվան հետ: Ս. Երեմյանի կարծիքով, «*Երազավորս* անունը պիտի առաջ եկած լինի *Երուսազ* անունից, որը Երուանդունիների տոհմական անունն էր»:<sup>15</sup> Ըստ այսմ, մինչև Բագարանի կառուցումը Երազավորսը կարող էր լինել Երվազ քրմապետի ամառանոց-նստավայրը:

Մովսես Խորենացին Երվանդ քաղաքի բանակում գտնված Վրաց Փարսման քաղաքի գործի ընդհարում-փախուստը նկարագրելուց հետո շարունակում է այսպես. «Այդտեղ Երվանդի գունդը և Միջագետքի գործերը սարսափելի կոտորած կրեցին»:<sup>16</sup> Սրան անմիջապես հաջորդում է հետևյալը. «Երկու ճակատներն իրար խառնվելիս Արտաշեսի դեմ են գալիս տավրոսի քաջ մարդիկ, որոնք մահն աչքերն առած՝ Երվանդին խոստացել էին, թե Արտաշեսին կսպանեն»:<sup>17</sup> Հասկանալի է, որ «Երվանդի գունդը» կամ նրա մի մասը նույն «տավրոսի քաջ մարդիկ էին»: Կարծում ենք, որ հիշատակված «վրաց» գործը ևս բարձր կարգավիճակ ունեցող զորամաս է եղել և

<sup>10</sup> Նույն կերպ Աստիս աստծու անունն էր կրում մ.թ.ա. 2-րդ դարի առաջին կեսին ապրած Գալատիայի քրմապետը (նստավայրն էր Պեսիմունտ սրբավայր-քաղաքը՝ մայր դիցուհի Կյուբելեի պաշտամունքով): Տե՛ս Ս.Կրկյաշարյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 133, 158:

<sup>11</sup> Նույն տեղում, էջ 139:

<sup>12</sup> *Խ ո ռ է ն ա ց ի, Բ, լ:*

<sup>13</sup> *А. Б о л т у н о в а, նշվ. աշխ.*, էջ 50:

<sup>14</sup> *Ս. Կրկյաշարյան, նշվ. աշխ.*, էջ 134:

<sup>15</sup> *Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Եր., 1963, էջ 74: Ս. Պետրոսյան, Լ. Պետրոսյան, Տիգրիս ամրոցի դերը համալիր շինությունների եռյակում, «ՇՊՄԺ հանրապետական 4-րդ գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ», Գյումրի, 2000, էջ 30-32:*

<sup>16</sup> *Խ ո ռ է ն ա ց ի, Բ, խգ: Ս. Պետրոսյանի կարծիքով, «Վրաց Փարսման քաղաքը» այս դրվագում հանդես է եկել Երվազ քրմապետ-քաղաքի փոխարեն՝ թյուրիմացության հետևանքով (Ս. Պետրոսյան, Եռադասության մի դրսևորում Ուրարտուի զինված ուժերում, «ԳՊՄԻ հանրապետական գիտական նստաշրջանի նյութերի ժողովածու», նվիրվում է ՀՀ անկախության 15-ամյակին, Գյումրի, 2007, էջ 195-196):*

<sup>17</sup> *Խ ո ռ է ն ա ց ի, Բ, խգ:*

հրամանատար է ունեցել Երվազ քրմապետին (հմմտ. հետագայի մարդպետին և Մարդպետական հեծելազորը): Նրա հրամանատարը չէր կարող Մեծ Հայքի հարևան որևէ երկրի թագավոր լինել, որովհետև Մեծ Հայքի հարևանները կան Սելևկյան պետության ենթակա-դաշնակիցներն էին (Վիրք, Ատրպատական), կան վերածվել էին սելևկյան ստրատեգիաների (Փոքր Հայք, Օռփք, Կոմագենե): Նրանց գործառնաբերը կարող էին գտնվել ոչ թե Երվանդ Վերջինի բանակում, այլ նրա հակառակորդ և Անտիոքոս 3-րդի հովանավորյալ Արտաշեսի բանակում: Քանի որ Երվազը Արմավիրի հունարեն արձանագրության Միթրաս թագավորն էր, բնականաբար, նրա գործը կազմած մարտիկները կարող էին լինել հայկական այն շրջանից, որը գտնվում էր Ախուրյանի ավազանում՝ Երվազի անունը կրող Երազավորսը և նրա նստավայր Բագարանը ներառյալ:

Երվանդավանի ճակատամարտում Երվանդի և Երվազի կրած պարտությունից հետո Երվազը չէր կարող վերադառնալ Արմավիր, մանավանդ որ մինչև Արտաշատի կառուցումը այնտեղ էր նստելու Արտաշեսը: Ըստ երևույթին, նա քաշվել էր Բագարան: Ինչպիսի՞ կարգավիճակ կարող էր ունենալ Երվազը իր Երվանդ եղբոր սպանությունից հետո: Բնականաբար, ոչ նախկինը: Նա գրկված էր լինելու Արմավիրի համայնքապետի պաշտոնից, բայց շարունակելու էր համարվել Հայոց քրմապետ: Ըստ երևույթին, Երվազը հույս ուներ, որ կերաշխավորվեր իր անձեռնմխելիությունը (այնպես, ինչպես Արգամիհը),<sup>18</sup> մանավանդ որ Հայոց քրմապետը սուրբ մարդ էր համարվում: Երվազը ինչ-որ չափով կարող էր իրեն ապահով զգալ, երբ տեղեկացել էր, որ Արտաշեսը ի նկատի առնելով Երվանդի արքայական ծագումը և նրա հետ իր ունեցած ազգակցական կապը, հրամայել էր նրա դին «թաղել և մահարձան դնել»:<sup>19</sup> Երվազն, ըստ երևույթին, քրմապետ էր մնացել նաև այն ժամանակ, երբ Արտաշեսը թագադրվել էր և դարձել թագավոր,<sup>20</sup> այսինքն՝ Երվանդի մահից 12 տարի անց նա դեռևս ողջ էր: Միայն թագադրվելուց հետո Արտաշեսը «հրամայում է Սմբատին գնալ Բագարան ամրոցը, որ Ախուրյան գետի վրա էր, Երվանդի քաղաքին մոտ, և սպանել Երվանդի եղբորը՝ Երվազին: Սմբատը նրան բռնելով, հրամայում է նրա շինքից մի երկանաքար կապել և նետել գետի մի պտույտի մեջ: Նրա տեղ բազմիցների վրա նշանակում է մի երազահան մոզի աշակերտի, որ մտերիմ էր Արտաշեսին, որին այդ պատճառով Մոզպաշտե էին ասում: Հետո ավար է առնում Երվազի գանձերը և հինգ հարյուր հոգի ծառաներ... Սմբատը Երվազի ծառաներին, որ գերել էր Բագարանից, տանում բնակեցնում է Մասիսի թիկունքում (իր) ձեռակերտում, որը միևնույն անունով կոչեց Բագարան»:<sup>21</sup> Ուրեմն, Երվանդունի արքայատոհմի վերջին ներկայացուցիչ Հայոց քրմապետ Երվազը ևս բռնությամբ հեռացվեց քաղաքական ասպարեզից: Նրա փոխարեն Բագարանում Սմբատի նշանակած Մոզպաշտեն տեղական նշանակության հոգևոր առաջնորդ էր միայն: Հայոց քրմապետի պաշտոնը, ըստ երևույթին, ստանձնել էր թագավորն ինքը՝ Արտաշես I-ը: Դրա վկայությունը պետք է համարել պաշտամունքի բնագավառում նրա իրագործած բարեփոխումները և կրած պատվանունը՝ *Բարի* կամ *Բարեսպաշտ*:<sup>22</sup>

Յուրօրինակ էր Երվազի սպանության ձևը: Սմբատ Բագարանունին նրա վզից երկանքի ծանր քար կապել տալով, նրան նետել էր տվել Ախուրյանի ջրապտույտներից մեկը: Երվազի մահապատժի այս ձևը ուղղակի կապ ուներ նրա քրմապետական պաշտոնի և *Միթրաս* գահանվան հետ: Քրմապետը սուրբ անձ էր համարվում, հետևաբար, նրա արյունը թափել չէր կարելի: Հայտնի է, որ նրա *Միթրաս* գահանունը հունականացած ձևն է *Միթրա*//*Միհր* դիցանվան: Վերջինս վկան է Երվազի աստվածացման և Արևի աստծու հետ նույնացված լինելու իրողության: Հնդեվրոպական ժողովուրդների հնագույն առասպելաբանական պատկերացումների համաձայն, արևը ծնվում էր ծովում, արևածագին ելնում էր ծովից և երկնականարով իր օրապտույտն ավարտելուց հետո գնում էր մայրամուտին հանգստանալու ծովում կամ առհասարակ ջրային տա-

<sup>18</sup> *Խ ռ ե ն ա գ ի, Բ, ծա:*

<sup>19</sup> *Նույն տեղում, Բ, խզ:*

<sup>20</sup> *Նույն տեղում, Բ, խե:*

<sup>21</sup> *Նույն տեղում, Բ, խը:*

<sup>22</sup> *Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳՄ հրատ., հ. I, Եր., 1971, էջ 670:*

րերքում:<sup>23</sup> Այս առասպելի հետքերն առկա են հայ բանահյուսության տարբեր ժանրերում՝ «Վահագնի երգ»-ից սկսած մինչև ժողովրդական հեքիաթներ:<sup>24</sup> Սմբատ Բագրատունին «Արև»-Երվազին՝ Միթրաս քրմապետին, ուղարկել էր, բայց անվերադարձ, իրեն ծնած տարեքրի գիրկը:

Հելլենիստական աշխարհի երկրներում քիչ չեն եղել այնպիսի դեպքերը, երբ իրենց դատարկված գանձարանները օգնելու մտադրությամբ, և տաճարների հարստությամբ զայթակրված, թագավորները բռնագրավումների են դիմել:<sup>25</sup> Ինչպես տեսանք, Երվազ քրմապետի 500 ծառաներին Սմբատ Բագրատունին որպես պարզ էր ստացել: Մակայն, Երվազն ուներ նաև գանձեր, որոնք ուղղակի կողոպուտի մատնվեցին: Ահա Մովսես Խորենացու համապատասխան հաղորդումը. Սմբատը «ավար է առնում Երվազի գանձերը և հինգ հարյուր հոգի ծառաներ, նաև մեծանների գանձերից ընտիրները և բերում է Արտաշեսին: Արտաշեսը Սմբատին է պարզում Երվազի ծառաները, իսկ գանձերը հրամայում է տանել Պարսից Դարեհ թագավորին (իրականում Մելիկյան Անտիոքոս 3-րդին- Լ. Պ.)՝ իր գանձերից էլ վրան ավելացնելով»:<sup>26</sup> Այս դեպքում Երվազի գանձերի կողոպուտը կարող էր տեղի ունեցած լինել ավելի վաղ, ուղեկցվել Երվազի տիրույթների բռնագրավումով, այսինքն՝ նախորդել նրա սպանությանը: Այդպես ենք մտածում հիմք ընդունելով Երվանդ Վերջինի՝ մյուս բարձր պաշտոնյայի նկատմամբ Արտաշեսի և նրա որդիների ցուցաբերած վերաբերմունքը: Խոսքը Արգամի մասին է: Ըստ Մովսես Խորենացու, Արգամի գույքի առաջին բռնագրավումից հետո Արտաշեսը «երկու տարի հետո (Արգամին) նորից հնազանդության բերելով՝ հրամայում է նրա գույքը վերադարձնել, բացի հարձից: Իսկ Արտավազը (Հայոց թագաժառանգը – Լ. Պ.) չբավականանալով նրանով, որ երկրորդության պատիվն առել էր նրանցից, խլում է նաև Նախճավանը և բոլոր գյուղերը Երասխից դեպի հյուսիս, և նրանց մեջ եղած ապարանքներն ու բերդերը իրեն ժառանգություն է դարձնում: Արգամի որդիներն այս բանին չհամբերելով՝ նրան դիմադրում են, բայց արքայորդին հաղթելով, կոտորում է Արգամի բոլոր զավակներն իրենց հոր հետ, ինչպես և բոլոր երևելի մարդկանց Մուրացյան ցեղից, և գրավում է նրանց գյուղերը և նրանց բոլոր իշխանությունը»:<sup>27</sup>

Հին քրմության դեմ ուղղված Արտաշեսի գործողությունները շարունակել են նաև նրա հաջորդները: Արտաշեսի որդի Տիգրան Միջինի (պատմական Տիգրան Մեծի) վերաբերյալ Մովսես Խորենացին գրում է, որ նա «զայրանալով Վահունիների վրա, որոնք իրենց սեփական (գյուղում) համարձակվել էին կանգնեցնել իր հոր ուղարկած Հերակլեսի արձանը, գրկում է քրմության (պաշտոնից) և արքունիք է գրավում այն գյուղը, որտեղ արձանները դրվել էին»:<sup>28</sup> Երվազի Շիրակ-Արշարունիքի քրմապատկան տիրույթները, անկասկած, բռնագրավվել էին և վերածվել թագավորապատկան տիրույթների: Հայտնի է, որ Արշարունիք գավառը (այստեղ էր գտնվում Բագարանը) և Շիրակ գավառը (այստեղ էր գտնվում Երվազ քրմապետի անունը կրող Երագավառը) մինչև Տրդատ III-ի կողմից Կամսարական նախարարական տոհմին շնորհելը արքունի տիրույթներ էին:<sup>29</sup>

Այսպիսով, Երվանդավանի ճակատամարտում Երվանդ Վերջինի ու Երվազ քրմապետի կրած պարտությունը և նրանց սպանությունը հանգեցրին Երվանդունի արքայատոհմի գահակալման ընդհատմանը և նրա փոխարինմանը մի նոր, առավել հզոր Արտաշիսյան արքայատոհմով: Երվանդի սպանությունը նախերգանքն էր Երվազի ու Արգամի վախճանի: Իսկ նրանց հետ միասին պատմության գիրկն անցան պետական այնպիսի բարձր պաշտոններ, ինչպիսիք էին Հայոց քրմապետ-«թագավորինը» և «երկրորդական գահի» տիրոջը:

<sup>23</sup> Օ. Г е р н и, Хетты, М., 1987, стр. 125; Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. II, Тб., 1984, стр. 896.

<sup>24</sup> Խ ո ռ ե ն ա ճ ի, Ա լ ա: Գ. Սրվանձաթյանց, Երկեր, հ. I, Եր., 1978, էջ 494: Ս. Հմայակյան, Վանի թագավորության պետական կրոնը, Եր., 1990, էջ 46:

<sup>25</sup> Ս. Կ ը կ յ ա շ ա ը յ ա ն, Նշվ. աշխ., էջ 143, ծան. 50:

<sup>26</sup> Խ ո ռ ե ն ա ճ ի, Բ, խը:

<sup>27</sup> Նույն տեղում, Բ, ծա:

<sup>28</sup> Նույն տեղում, Բ, ժդ:

<sup>29</sup> Նույն տեղում, Բ, խը, Բ, դ:

## ПОСЛЕДНИЙ ВЕРХОВНЫЙ ЖРЕЦ ЭПОХИ ЕРВАНДИДОВ

\_\_\_ Резюме \_\_\_

\_\_\_ Л. Петросян \_\_\_

По Мовсесу Хоренци, последний царь Ервандидской Армении Ерванд (222-201гг. до н.э.), на берегу реки Ахурян построил город Багаран и там назначил верховным жрецом Армении своего брата Ерваза. При помощи Селевкида Антиоха III, Арташес начал против Ерванда войну. Решающее сражение произошло в гаваре Ширак у Ервандавана, на расстоянии трехсот стадий (аспарез) к северу от столичного города Ервандашата.

Во время битвы (201г. до н.э.) многие из воинов армии Ерванда либо отошли в сторону, либо присоединились к противнику. Против врага мужественно сражались только “храбрые мужи-таврцы” и воины “месопотамцы” (Միջագետքացիներ). Первые из них составляли ядро “Ервандова полка”, предводителем которого был сам царь, а вторые, по нашему мнению, были представителями не общеизвестной Месопотамии (междуречье Тигра и Евфрата), а междуречья Ахуряна и Аракса. Значит, предводителем вторых был верховный жрец Ерваз. Армия Ерванда потерпела поражение. Ерванд бежал в Ервандашат, где и был убит. Ерваз остался в живых.

После воцарения (189г. до н.э.) Арташес велит своему полководцу Смбату отправиться в Багаран и предать смерти Ерваза. Так как он был верховным жрецом Армении, Смбат приказывает не проливать его крови, а привязать к его шее жернов и заживо бросить в водоворот Ахуряна.